

Redactioneel

Dit jaar wordt het honderdjarig bestaan van de psychologie als geïnstitutionaliseerde wetenschap herdacht. In het weekblad *De Groene Amsterdammer* 161 (1992) nr. 42, 18-19 proberen Anil Ramdas en Stephan Sanders erachter te komen, "wat die eeuw nu aan bruikbare kennis (heeft) opgeleverd." Ze gaan daarvoor te rade bij twee publicitaire coryfeeën: Jaap van Heerden, wetenschapsfilosoof bij een psychologische faculteit en columnist van *NRC/Handelsblad* en Piet Vroon, hoogleraar theoretische psychologie en columnist van de *Volkskrant*.

Wie de beide heren als columnist kent, weet dat ze niet altijd positief oordelen over de merites van het psychologisch onderzoek en zeker niet over de bruikbaarheid en het gebruik van de resultaten ervan. Zo ook bij deze gelegenheid. Maar het is niet alles kommer en kwel, want, laat Van Heerden optekenen, "toch kunnen de psychologen trots zijn op hun methodologische kennis. In dat opzicht slaan ze met gemak de medische disciplines, die zich veel meer het air aanmeten een zogenaamde harde wetenschap te zijn. Het is een typisch psychologische obsessie, die angst om voor een half-zacht vak te worden versleten. Vandaar dat de psychologie zich vanaf haar ontstaan heeft gespiegeld aan de natuurkunde - een onverdachte discipline met harde bewijzen." (ib., 18) Als typische vertegenwoordiger van die trend noemt Van Heerden de in onderzoeksonderzoek niet onbekende A.D. de Groot die "zocht naar een wetenschappelijke methode, die nadrukkelijk niet afhankelijk was van de fijnbesnaardheid van de onderzoeker. 'Als ik iets weet, kan ik iets voorspellen; als ik niets kan voorspellen, weet ik niets', was zijn adagium." (ib.)

Met Vroon 'filosoferen' de interviewers onder meer over het ontstaan van de psychologie als wetenschap. Vroon legt onder andere een relatie met de industriële revolutie en de daarmee parallel lopende mechanisering van het mens- en wereldbeeld. "Uit dat mechanistische beeld is de psychologie ontstaan: het verklaren, beheersen en voorspellen van menselijk gedrag." (ib., 19) Maar, merkt Vroon op, "de psychologie kan wel veel dingen begrijpen, maar is erg slecht in het beheersen en het voorspellen." Even verderop laat hij weten: "We hebben ons honderd jaar beijverd om betere tests te maken. Tevergeefs. Je kunt nu zeggen: de psychologen zijn te dom om goede tests te maken. Maar een tweede mogelijkheid is dat het menselijk gedrag niet mechanistisch of algoritmisch functioneert en dat het dus nooit zal lukken om een goede test te maken. Wat niet wil zeggen dat het menselijk gedrag volledig onvoorspelbaar is. Ik denk dat de voorspelbaarheid van het menselijk gedrag *naast* de onvoorspelbaarheid ervan bestaat." (ib., 19)

Het is een bekend gegeven dat het gangbare onderwijskundig onderzoek - en dus ook het onderzoek van het moedertaalonderwijs - zich op zijn beurt intens gespiegeld heeft aan het (dominante) psychologisch onderzoek. Het is ook een bekend gegeven dat de bruikbaarheid en het gebruik van de resultaten van het gangbare onderzoek in de praktijk van het onderwijs en het onderwijsbe-

leid hevig ter discussie staan. En niet in de laatste plaats is het een bekend gegeven dat onderwijs als geheel en onderwijsgedrag van onderwijsgegenden meer in het bijzonder moeilijk te 'voorspellen en te beheersen' zijn. Om tot die constatering te komen hoef je overigens geen honderdjarige geschiedenis van onderwijsonderzoek te overzien.

Zulke constateringën mogen natuurlijk geen aanleiding zijn om maar met onderzoek te stoppen. Op het terrein van het moedertaalonderwijsonderzoek kunnen we nog niet eens waar maken dat het "veel dingen kan begrijpen". In tegendeel. Maar zulke constateringën 'dwingen' natuurlijk wel tot nadenken over onze pretenties, over onze manieren van onderzoeken en over onze kijk op het onderwijs van alle dag.

Als we het over onze pretenties hebben, kunnen we die wellicht spiegelen aan die van een andere hoogleraar-columnist. Hij overziet zo'n honderdvijftig jaar van de tweede discipline die, zeker in historisch perspectief, ook zo dicht tegen de onze aanligt: het letterenonderzoek. Kees Fens schrijft in zijn vrijdagse *Volkskrant*-column van 25 september 1992:

"Wat buitenstaanders maar niet willen begrijpen: in de letterenstudie is nooit iets af. Zij willen voltooiing, afronding, verleden en dan een nieuw probleem. Afgedane zaken namen geen keer. Als ze wat scherper keken, zou hun wanbegrip nog groter worden: de letterenstudie lijkt altijd opnieuw te beginnen. En dat is geen schijn, maar werkelijkheid. Bijna. Wat gedaan is blijft zichtbaar, maar het is achtergrond en daarover wordt een nieuwe tekst geschreven.

En die onttrekt de achtergrond steeds meer aan het oog. Men werkt in een traditie, bewust van de onvolkomenheden ervan, bereid die weg te werken, maar beseffend aan eigen verdwijnen te werken. Zekerheden en toekomst heeft de letterenstudie niet te bieden. Dat maakt haar zeer kwetsbaar in een sterk op resultaat gerichte cultuur, de beoefenaren ervan niet minder: die lijken dwaze asceten."

Onderzoek naar 'onderwijs als tekst' lijkt, binnen het door Fens geschetste kader, niet alleen een aantrekkelijk alternatief voor het empirisch-psychologische. Het is, in woorden van Gordon (1988, 426), ook een mogelijk alternatief:

"(T)he application of a new, rather exciting perspective that has developed in the social sciences: understanding social life through analogies derived from the humanities rather than from the natural sciences. As Clifford Geertz (1980) puts it: "The instruments of reasoning are changing and society is less and less represented as an elaborate machine or quasi-organism than as a serious game, a sidewalk drama, or a behavioral text." (p. 168) I will explore the possibility of relating to education specifically as a *text*, using ideas suggested by Paul Ricoeur and Geertz himself.

(...)

Conceiving education as text invites us to orient ourselves toward a particular slice of culture in a very special way. We need to move, as Ricoeur would say, from first naivete to critique. We need to ask questions like: What the devil do (these natives) think they are really up to (Geertz 1979, p. 228)? Over and beyond

what they are saying to their students, what are these teachers saying to us all? Or, better still, to paraphrase Levi-Strauss (1969, p. 12), what unbeknownst to them, is *being said through* what these teachers are saying, doing, and being? This is not only a relatively untrodden research path. It also brings us to places that, for reasons that will become apparent, are rather *sacred*." (ib., 443)

Onbetreden paden zouden we in ons onderzoek van moedertaalonderwijs niet moeten vermijden; begane wegen evenmin. Deze laatste aflevering van de tiende jaargang van *Spiegel* moge dat demonstreren. De eerste twee bijdragen illustreren dat op het onderzoek van het moedertaalonderwijs Van Heerdens observatie over de sterke kanten van de psychologie ook van toepassing is: of de auteurs "trots zijn op hun methodologische kennis" kan in het midden blijven; ze besteden er allen in ieder geval wel de nodige zorg aan. Daarnaast is er ruimte gemaakt voor een pleidooi, wellicht niet voor onbetreden onderzoekspaden, maar dan toch wel vergeten of 'dichtgegroeide'.

In *Spiegel* 8 (1990), nummer 1 probeerden Rita Rymenans en Gino Leroy de vraag te beantwoorden welke verwachtingen of eisen er in Vlaanderen in de samenleving leven als het gaat om de schrijf- en leesvaardigheid van leerlingen die van het secundair onderwijs afkomen. Samen met Frans Daems pikken ze in deze aflevering van *Spiegel* de draad van dat verhaal weer op. Ze gaan nu in op de resultaten van hun onderzoek naar de feitelijke functionele lees- en schrijfvaardigheid van leerlingen uit de laatste klas van het secundair onderwijs.

Om hun vraag te beantwoorden hebben de onderzoekers gekozen voor een peilingsonderzoek à la SCO en CITO. Achtereenvolgens beschrijven de onderzoekers nauwkeurig het geconstrueerde instrument, de samenstelling van de steekproef, de gehanteerde scorings- en beoordelingsprocedures en de normstelling. De houding van de onderzoekers zoals die blijkt uit de behandeling van het laatst genoemde probleem lijkt illustratief voor het hele onderzoek. Enerzijds zijn ze stellig over de noodzaak van een norm: "De scores op zich zijn (...) duidelijk niet voldoende informatief. We moeten de cijfers ook nog evalueren, en dus hebben we een interpretatiekader met bijbehorende normen nodig om de cijfers tegen af te zetten." Anderzijds geven ze hun onzekerheid over de gekozen oplossing ruim baan: onze "criteria zijn ook voor kritiek vatbaar. Als we bijvoorbeeld de inhoud en de taalfouten van een brief relevant achten als basis voor de normstelling, dan kan dat bekritiseerd worden door iemand die meer belang hecht aan briefconventies, of door iemand die de toon van de brief het belangrijkste vindt." Ook de (methodologisch) "hachelijke onderneming" van het categoriseren van leerlingen in goede, middelmatige en slechte schrijvers krijgt kritische aandacht van de onderzoekers. Min of meer bezwerend roepen ze zichzelf toe dat dat "van de onderzoekers grote behoedzaamheid (vereist)."

Die behoedzaamheid leidt bijvoorbeeld tot de volgende definitie van een slechte lezer: "Wie op drie of meer van de vijf taken een slechte leesprestatie levert, en op geen enkele andere leestaak goed scoort." Volgens die definitie is er één slechte lezer in de onderzochte populatie.

Op basis van hun onderzoek concluderen Rymenans, Leroy en Daems tenslotte dat de "resultaten voor de leestaken redelijk goed (mee)vallen, (maar dat) wat schrijven betreft het beeld heel wat minder fraai (is)." De gemeten prestaties op deelvaardigheden stemmen de onderzoekers niet vrolijk: bij interpunctie voldoet meer dan 50% van de onderzochte leerlingen niet aan de norm van de onderzoekers, bij spelling, grammatica en idioom respectievelijk meer dan 40% en tussen 20 en 30% niet.

De vraag hoe dat nu allemaal zo komt, kwelt de onderzoekers natuurlijk; maar beantwoorden kunnen ze die niet. Daartoe zouden ze eerst eens in het onderwijs zelf willen kijken: naar de input en de throughput.

Lut van Damme, die in haar bijdrage aan deze aflevering van *Spiegel* ingaat op het 'Metalinguïstische bewustzijn bij geletterd worden', verbleef in de dubbele rol van leerkracht en onderzoeker in het onderwijs: in de experimenteeschool van de Rijksuniversiteit Gent hielp ze kinderen van zes jaar geletterd worden. Daarbij viel haar meermaals de sterke verschillen op waarin aanvankelijke lezers kunnen reflecteren op taal. Ze kreeg het idee dat de kinderen die beter konden reflecteren ook makkelijker, vlotter en vlugger leerden lezen en uiteindelijk ook lazen.

Vanuit die gedachtengang ontwikkelde Van Damme een tweetal hypothesen die ze in onderzoek toetste. Daartoe werd een zorgvuldig samengestelde groep van 336 derdejaars kleuters in de periode tot aan het einde van hun tweede leerjaar aan een uitgebreide batterij tests onderworpen. Uitvoerig beschrijft Van Damme het door haar ontwikkelde Geïndividualiseerd Taalbewustzijnsonderzoek bij het Leesbegin (GTL) waarmee ze het niveau van metalinguïstisch bewustzijn vaststelt; kort passeren ook de andere instrumenten de revue.

Dit alles levert een massa data op die na de nodige rekenkundige bewerkingen een aantal conclusies toelaten. Zo blijkt dat metalinguïstisch bewustzijn geen noodzakelijke voorwaarde is bij het aanvankelijk leesproces, maar het blijkt wel een stimulator te zijn voor leren lezen. Anderzijds blijkt ook dat leren lezen het metalinguïstisch bewustzijn bevordert. Daarnaast blijkt metalinguïstisch bewustzijn een goede 'voorspeller' van latere leesprestaties.

In een slotparagraaf gaat Van Damme de pedagogische implicaties na van de uitkomsten van haar onderzoek. Daarmee komt ze natuurlijk terecht in de actuele discussies rond de zorg voor het jonge kind: moet dat onderworpen worden aan voorbereidend leesonderwijs of niet? En als er voorbereidend leesonderwijs in de kleuterschool, c.q. in groep 1 en 2 gegeven wordt, hoe ziet dat er dan uit? Resoluut wijst Van Damme een vertechnologiserende 'receptologie', waarbij geappelleerd wordt aan het drillmatig memoriseren van trucs of sjabloonoefeningen van de hand. In plaats daarvan bepleit zij een onderdompeling in taalactiviteiten die de aandacht voor taal-op-zich aanwakkeren. Volgens de auteur moet bij het stimuleren en voorbereiden van kinderen op leren lezen met gezond verstand te werk gegaan worden: het is vooral een kwestie van in een gezellige, geborgen sfeer samen met taal bezig te zijn.

In *Kritiek, Commentaar en Beschouwing* haalt Jan Sturm herinneringen op aan zijn kweekschooltijd. Aanleiding daartoe vormde het zogenaamde LIO-nummer van *Spiegel* (1992, nr. 1). Sturm meent frappante overeenkomsten te ontwaren tussen het opleidingscurriculum voor de kweekschool uit 1962 en dat voor de universitaire lerarenopleiding uit 1992. Voor het onderzoeksdeel uit beide curricula werkt hij zijn stelling verder uit. Uiteindelijk houdt hij, op basis van een reeks overwegingen, een pleidooi voor meer aandacht voor LIO-onderzoek in de interpretatieve traditie, zeker als het gaat om de opleiding voor moedertaaldocent. Naar zijn mening biedt dat type onderzoek een LIO meer gelegenheid haar/zijn eigen onderwijs te onderzoeken en de resultaten daarvan in te brengen in de lokale onderwijsdiscourse van de school.

Spiegel heeft er met deze aflevering 10 jaargangen opzitten. De lezers mogen oordelen over de 'prestatie' die de redactie daarmee geleverd heeft. Hoe dat lezersoordeel ook uitvalt, gemeten aan de geïnvesteerde tijd en energie lijkt het op zijn minst een flinke prestatie. Dat de redactie die prestatie heeft geleverd, is voor een niet gering deel toe te schrijven aan Helge Bonset, wiens naam als redacteur vanaf het allereerste nummer het 'colofon' siert met - vanaf nummer 3:3 - de toevoeging: voorzitter. Enige maanden geleden heeft de redactie dan ook met spijt kennis genomen van zijn besluit de redactie te verlaten; en Helge Bonset bleef, zoals gebruikelijk, bij zijn besluit. En zo is dit het laatste nummer dat de redactie onder zijn voorzitterschap heeft samengesteld.

Eén ding is duidelijk: de redactievergaderingen zullen niet meer zijn, zoals ze waren. Bonset was niet alleen qualitate qua prominent aanwezig, maar ook als persoonlijkheid, met uitgesproken opvattingen over kwaliteiten van teksten, over standaarden voor goed onderzoek en ontwikkelwerk, met gefundeerde voorkeuren voor bepaalde opvattingen over goed moedertaalonderwijs. Overigens was hij niet de enige 'persoonlijkheid' in de redactie, dus spannend was het menigmaal. Dat er nooit ruzie is ontstaan, mag zeker ook op zijn conto geschreven worden.

De redactie hoopt dat de *Spiegellezer(es)* het vertrek van Helge Bonset in de afleveringen van *Spiegel* zelf niet zal bemerken; dat wil zeggen dat de redactie ernaar streeft de tweede tien jaargangen ook aan de Bonset-standaarden te laten voldoen. Voor de eerstkomende twee jaargangen biedt het voorzitterschap van Albert Kamer daarvoor zeker voldoende garantie.

2. Constructie van de instrumenten

Op grond van de gegevens uit het beschrijvingsdocument hebben we een aantal instrumenten geconstrueerd in de vorm van vragenlijsten, toetsen en schrijfschema's. Daarvoor hebben we in de eerste plaats een lijst opgesteld van de vertelstukken uit de pedagogischonderzoek van SCO en CITO die hun haalbaarheid - in Nederland tenminste - al bewezen hadden (Blöf & Wolf 1983; De Gijper 1983 en 1986; Kalkman & Van den Bergh 1989; Van den Bergh o.a. 1986; Westorp o.a.

De redactie waagt het erop, zonder de lezers daarover geraadpleegd te hebben, ook namens hen te zeggen: "Helge, bedankt!"

Namens de redactie,

Jan Sturm

Bibliografie

- Fens, K., Toen zong Meliador een Virelai. In: *De Volkskrant; Kunst & Cultuur* 71 (1992), nr. 20720, 5.
- Geertz, C., From the native's point of view: On the nature of anthropological understanding. In: P. Rabinov, W.M. Sullivan (eds.), *Interpretive social science*. Berkeley: University of California Press 1979.
- Geertz, C., Blurred Genres: The refiguration of social thought. In: *The American Scholar* 49 (1980), nr. 2, 165-179.
- Gordon, D., Education as Text: The Varieties of Educational Hiddenness. In: *Curriculum Inquiry* 18 (1988), nr. 4, 425-449.
- Levi-Strauss, C., *The raw and the cooked*. New York: Harper and Row 1969.
- Ramdas, A., S. Sanders, 100 jaar. In: *De Groene Amsterdammer* 116 (1992), nr. 42, 18-19.